

SECTION 14. SOCIAL PSYCHOLOGY

DOI: 10.46299/ISG.2024.MONO.MED.1.14.1

14.1 Психологічні аспекти моделювання розвитку професійної надійності підприємців

Зміни, що відбуваються у сучасній Україні, актуалізували зацікавленість суспільства особистісними детермінованими сторонами життя громадян. У зону цієї зацікавленості потрапив підприємець, як головний фахівець розбудови української економіки, яка прямує до європейських стандартів. Логічно, що у сфері аналізу економічної та культурної складової трансформаційних перетворень в Україні особливої значущості набувають дослідження підприємців та їх психологічна надійність [615].

Ринкова економіка вимагає від підприємців не лише особливих концептів світосприйняття, але і й нового типу мислення, яке виходить за межі застарілих стандартів. В умовах зростаючої ролі особистих дій фахівця спрацьовує аксіома, що саме підприємець, як менеджер і роботодавець, соціально відповідальний не тільки за себе, але і, зокрема, за фінансову успішність та міць держави. У наслідок цього підприємливість, як ключова наскрізна компетентність, є обов'язковою ознакою психологічної здатності людей до соціально-економічної активності.

Сучасний стан України, яка перебуває в умовах широкомасштабного воєнної ситуації, гостро потребує професіоналів, які активно б здійснювали свій внесок у розвиток економіки, котра працювала б на оборону країни та її перемогу. Провідну роль у цьому аспекті відіграють фахівці підприємницької діяльності, які можуть упроваджувати у практику сучасної економіки нові наукові дослідження через свій професіоналізм та особистісну надійність. У значних наукових напрацюваннях учених звернуто увагу на те, що аспектом пильного розгляду сьогодні є психологічні особливості структури особистісної надійності та професіоналізму підприємців і їхня роль у продуктивній професійній діяльності на благо України [616].

При вивченні проблеми професіоналізму підприємця, як системного утворення, ми виходимо з наступних передумов: професіонал - це людина у цілому, і як індивід, і як особистість, і як індивідуальність. Тому феномен професіоналізму необхідно розглядати в усіх аспектах: індивіда, особистості, суб'єктності та індивідуальності. Розглядаючи проблему професіоналізму в аспекті професійної надійності суб'єктів підприємницької діяльності, необхідно звернути увагу на те, що на розвиток професійної надійності підприємців впливають об'єктивні і суб'єктивні чинники (табл. 1).

При розгляді категорії «надійність» в особистісній площині, її опис здійснюється за допомогою таких понять, як: морально-психологічна, моральна, морально-правова, морально-етична надійність. Ці поняття відображають змістовно-особистісний рівень надійності будь-якої діяльності та соціального буття. Значним чинником розвитку особистісної надійності є надання значущості цієї якості у політичній, економічній, релігійній системах суспільства, що формують певний набір норм, цінностей, ідеалів. Таким чином, така нормативна система підприємницької діяльності буде створювати еталонний образ етносу, що регулює життєдіяльність кожного із суб'єктів певної історичної культури [617].

Проведений теоретичний аналіз та результати експериментальної програми підтверджують вагомість особистісної надійності в етнонаціональній та соціокультурній свідомості особистості [618]. Етнічна картина світу має високий регулятивний та формувальний потенціал щодо особистісної надійності, адже вона пропонує обов'язкові еталони та норми, зразки поведінки, домінанти певної історичної культури та етносу. Змістовними властивостями, що складають основу ментального образу надійної особистості, є певні віково-статеві, нейродинамічні властивості, конституційні та фізіономічні особливості, риси характеру, особливості когнітивної сфери, ціннісні орієнтації людини.

Таблиця 1

Об'єктивні чинники				
Соціально-професійне середовище	Умови становлення професіоналізм у та творчості у фаховій діяльності	Соціально-психологічний клімат у взаємодії з партнерами	Соціально-правове поле професійної діяльності	Психофізіологічні особливості професійної діяльності
Професійна надійність підприємців				
<i>Професійні:</i> Знання Досвід Компетентність Придатність Професійна спрямованість Задоволеність Ефективність Ідентичність Якість	<i>Індивідуальні особистісні якості:</i> Загальні, спеціальні та організаційні здібності Творчий і внутрішній потенціал особистості	<i>Емоційно-вольова самореалізація:</i> Самоконтроль Самодетермінація Самоаналіз Самостійність Впевненість Самопочуття Особистісна стійкість Особистісна надійність	<i>Професійна надійність:</i> Совість Ділова честь Етичні відносини Висока мораль Духовні цінності Психологічна готовність до співпраці	<i>Професійна та особистісна вмотивованість:</i> Інтереси Професійна ефективність Професійна задоволеність Комунікативні навички Регулятивні уміння та здібності
Суб'єктивні чинники				

Особистісна надійність є фундаментальною, атрибутивною ознакою особистості, яка характеризує її здатність до прогнозованої відповідальної поведінки, пов'язаної з реалізацією соціальних взаємин відповідно до групових норм і цінностей [617].

На думку І.О. Котик особистісна надійність формується і проявляється у процесі спільної діяльності, у результаті співвіднесення власного образу зовнішнього і внутрішнього світу з актуальними й історичними соціально-культурними нормами. Вона вважає, що особистісна надійність – це властивість, яка характеризує здатність людини до прогнозованої поведінки, пов'язаної з реалізацією соціальних взаємин відповідно до суспільних норм та ідеалів, а також із власним відповідальним вибором. Надійна особистість здатна бути автономним носієм загальнолюдського досвіду та історично вироблених людством і відображених у культурі форм поведінки й діяльності. Одна із сторін надійності – прихильність до обраних ідеалів і мети, а тому надійність можлива,

якщо є екзистенційна визначеність. Відданість людини сенсу власного життя, за власним покликанням, вважається найвищим рівнем особистісної надійності. Це значення відображає актуальну теорію особистості, ціннісне ставлення людини до світу, соціуму, інших людей і до самої себе. Наявність особистого значення вважається гарантією надійності людини, так як у цьому випадку ставлення людини до суспільної реальності набуває особистого значення – значущості [617].

В особистісній надійності проявляється ставлення спеціаліста до змісту цілей і результатів професійної діяльності, індивідуальна своєрідність особливостей їх досягнення, а також значущість основних критеріїв надійності (безпомилковості, своєчасності та ін.) [619].

Подальше розширення традиційного поняття «надійності» обґрунтовано використанням особистісного підходу. Не лише професіоналізм, але й моральні властивості особистості впливають на захищеність і безпомилковість її роботи. Ці властивості та надійність професійної діяльності вважаються тісно пов'язаними поняттями. У зв'язку з цим, похідною професійної надійності має бути моральна, особистісна надійність, що, на думку дослідника Г.О. Балла, полягає у «рівновазі між сталістю і мінливістю», у поєднанні та залежності від ситуації [620, с. 461–474].

За Г.О. Баллом, особистісна надійність – це цілісна якість людини, яка визначає готовність до достовірного виконання тих чи інших соціальних функцій. Кількісно особистісну надійність можливо розцінити ймовірністю, з якої вдається передбачити поведінку особи щодо реалізації відносин, сформованих у неї з іншими членами соціального буття (індивідами, групами, різними спільнотами, організаціями), а ще з загальновизнаними нормами і еталонами, які регулюють (або зобов'язані регулювати) її поведінку [620, с. 461].

Слід звернути увагу на те, що особистісну надійність треба розглядати як відповідність поведінки пропонованим або встановленим нормам; обґрунтовує трактування особистісної надійності фахівця як інтегрального психологічного утворення регуляції поведінки, яке базується на симптомокомплексі

психофізичного благополуччя і знаходить вияв у динаміці професійно критичних показників його нормативності та вразливості. Особистісна надійність забезпечується цілісною системою оціночно-регулятивної оптимізації особистісно-професійної поведінки з метою її відповідності установленим та соціально підтримуваним професійно-конвенційним нормам і вимогам.

У цих аспектах надійність особистості, як психологічна властивість, дозволяє відтворювати у свідомості зміст моральних норм, розуміти суспільне значення та необхідність їх дотримання, враховувати ці норми при визначенні способу свого буття. А також регулювати свої потреби, поточні та перспективні цілі з урахуванням інтересів інших людей, усвідомлювати свою відповідальність перед моральними цінностями та ідеалами, постійно протистояти нормам вузькогрупової та егоїстичної моралі [621].

Так, на думку М.О. Кононця, компетентна етика підприємця виступає зовнішнім моральним регулятором його професійної роботи, що визначає ставлення до власного професійного розвитку і регламентує поведінку у відносинах із співробітниками фірми, партнерами, з урядовими і соціальними інститутами [622].

У структурі моральних нормативів регулювання поведінки підприємців переважає соціальна відповідальність. Морально-відповідальна поведінка підприємців все більш передбачає узгодженість загальносуспільних потреб з виробничими, комерційними, споживачькими і соціальними інтересами, врахування обов'язковості забезпечення «соціального блага» у соціумі, атмосфери ділового партнерства і співробітництва, реалізуючи тим самими ідею «миротворчості» як гарантії виходу з кризового стану українського суспільства [623].

Проблема забезпечення надійності підприємців зобов'язана вирішуватися шляхом дослідження тих особистих структур, що забезпечують міцність і відповідний ступінь особистісно-функціонально-діяльнісних характеристик підприємців на різних рівнях соціокультурного буття. Особистісна надійність суб'єктів підприємницької професійної діяльності включає: морально-правові,

просоціальні, гуманістично-орієнтовані цінності, які відповідають етиці обраної ними професійної роботи і розуміння суспільної значущості та особистої відповідальності за підсумки підприємницької діяльності; сформовані підприємницькі компетентності у сферах: «трансформації у дії» (взяття на себе ініціативи, планування і управління, робота з неоднозначністю, невизначеністю і ризиками, співпраця з іншими особами, вивчення кризь досвід); «ресурси» (самосвідомість і самоефективність, мотивація і напористість, мобілізація ресурсів, економічна і фінансова грамотність, мобілізація інших осіб); «ідеї та можливості» (креативність, оцінювання думок, етичне та аргументоване мислення, виявлення ймовірностей, прогнозування); розвинуті на вищому рівні спільні можливості до підприємницької діяльності: «потреба у досягненнях (подальшому розвитку)», «потреба у незалежності / автономії», «схильність до творчості (творчі можливості / нахили)», «уміння йти на розумний (зважений) ризик», «цілеспрямованість та рішучість» [621].

Суб'єкти підприємництва, як головні атрибути ринкової економіки, стають невід'ємною ознакою психологічної готовності громадян до відповідної діяльності. Це обумовлює спрямованість останніх на оволодіння підприємництвом, що потребує особливої психологічної підтримки і нерідко корекції прийнятих рішень щодо особистісних детермінант професійної підготовки. Щоб мати всебічне уявлення про підприємця, підприємницьку діяльність слід враховувати психологічні складові, без яких даний феномен не буде мати цілісної завершеності. Тому слід визначити, що стрижневі елементи підприємця поліфонічні, а саме: прагнення до комерційного успіху й отримання прибутку; діяльність в умовах ризику; наявність комерційної ідеї; комбінування ресурсами й переміщення капіталу у зону максимальної прибутковості; певний набір особистісних якостей; свобода у виборі напрямів та методів діяльності [621]. У той же час, по-перше, підприємницька діяльність не має нормативних інструкцій, жорстких регламентацій, і, звичайно, це призводить до значних психологічних навантажень при прийнятті певних рішень і пошуку оптимальних шляхів розвитку свого бізнесу. По-друге, підприємець часто виконує

поліфункціональні дії одночасно – і власника підприємства, і менеджера бізнесовими процесами. Тому підприємець знаходиться у межевій зоні, де накладаються одна на одну дії різної спрямованості. Усе це здійснює на підприємця не тільки додаткове психологічне навантаження, але й психологічний тиск [624].

Маючи соціальну спрямованість, підприємець сьогодні виконує різновекторний вплив на соціальне середовище, в якому він знаходиться та проявляє свою сутність і талант як організатора й керівника. Психологічний вплив супроводжує формування ринкової економіки, а перехід важелів управління економікою від держави до приватних осіб потребує особистої ініціативи для розвитку господарства країни [621]. Соціально-психологічний вплив концентрується не тільки у напрямку формування нової соціальної парадигми підприємців та бізнесменів, які забезпечують не лише розквіт суспільства, але й кардинально змінюють ставлення суспільства до бізнесу. Психологічний вплив на суб'єкта підприємницької діяльності чітко реалізується у формуванні його свідомості, а також усвідомлення себе як активної та економічно і політично значимої сили, яка здатна впливати на різні сторони життя суспільства [624]. Дійовими шляхами цього процесу є самореалізація й самоактуалізація підприємця через власний психологічний потенціал, який впливає на розвиток бізнесу, політики, інноваційні технології та благодійність [625].

Отже, особистісна надійність – це психологічне явище, яке має глибокий зміст, структурованість, соціальну спрямованість, що забезпечується і визначається суспільством.

Відомо, що джерелом усякого руху є єдність і боротьба протилежностей. Породжуючи протиріччя, як у самому предметі, речі, так і в їх взаєминах із зовнішнім середовищем, вони розв'язують їх і спонукають предмет чи річ до руху. Проте не кожен рух слід уважати розвитком і не кожне розв'язання протиріч може стати джерелом цього розвитку. Наукова практика свідчить, що рушійною силою розвитку, його джерелом стають лише ті протиріччя, які

об'єктивно й безпосередньо пов'язані із сутністю самого предмета, речі чи процесу. Протиріччя, що є первісними моментами у бутті цих речей, такий розвиток не зумовлюють. Тільки протиріччя сутності породжують розвиток якості [626].

У контексті особистої надійності суб'єкта підприємницької діяльності означене положення дозволяє припустити, що джерелом розвитку цих властивостей вважається заперечення між можливостями, уподобаннями, цінностями особистості, які вона втілює у життя в обраній діяльності, й зовнішніми, соціальними життєвими обставинами, які визначають вимоги до даної діяльності та місце її втілення. Це логічно, тому що кожна сутність виявляє себе лише крізь своє існування або ж спосіб буття. Особистісна надійність підприємця оцінюється тільки у тій мірі, коли враховуються умови, при яких здійснюється підприємницька діяльність.

На відміну від сутності, що породжена протиріччями всередині самої речі, її існування обумовлене протиріччями серед різноманітних речей. Існування особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності як буття речі, її якісне визначення, яке було взяте з боку власного зовнішнього опосередкування або детермінації, котра передбачає, що вона обґрунтована суспільною значущістю, потребує затребуваність у суспільстві. Без даної затребуваності якість надійності особистості втрачає значення власного існування, що призводить до її руйнування. Пояснюється це тим, що будь-яка конфігурація переміщення матерії вважається одночасно сутністю й існуванням. Внаслідок цього вона підпорядкована двом типам протиріч - внутрішнім і зовнішнім. Якщо річ співвіднесена не лише сама з собою, але і з усілякими іншими речами, то вона неминуче потрапляє під їх вплив, опосередковується між ними, що власне і призводить до протиріччя самого прецеденту та до їх існування [626].

Сутність особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності не виявляється без потреби свого існування, одного не може бути без іншого. При цьому вони органічно пов'язані з якостями особистості, їх визначеністю й цілісністю. Вони представляють різні аспекти механізму породження надійності

як якості особистості, що ідеально представлені у плані внутрішньої й зовнішньої взаємодії [626].

Повнота науково-теоретичного осмислення феномена особистісної надійності не може бути обмежена означеними категоріями. Вони утворюють початкові орієнтири, що задають онтологічну картину досліджуваного об'єкта й загальні гносеологічні принципи його вивчення. Означені категорії, з одного боку, дозволяють з'ясувати ті прогалини у змісті науково-педагогічного знання, наповнення яких сприятиме розробці загальної теорії надійності та концепцій її становлення. З іншого боку, вони створюють необхідне підґрунтя для аналізу особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності на рівні його безпосереднього буття [626, с. 126-136].

Сутність особистісної надійності підприємців, як системного явища, може бути розкрита під час полісистемного аналізу, який передбачає розгляд явища з різних боків, у рамках різних систем, на різних рівнях. Можна виділити наступні рівні аналізу особистісної надійності підприємців.

Перший, провідний рівень - теоретико-методологічний аналіз особистісної надійності підприємців як психологічної категорії: вивчення історії розвитку ідей надійності; характеристика підприємницької праці з позиції надійності; визначення галузі наукового знання про особистісну надійність підприємців; розробка структури й понятійного апарату концепції особистісної надійності підприємців. Звернемо увагу на те, що особистісна надійність виступає динамічною системою, яка розвивається у процесі діяльності підприємців. Складність і різноманіття зв'язків особистості у фаховій діяльності робить систему особистісно-діяльнісних взаємин підприємців досить динамічною, що проявляється у розвитку компонентів психологічної структури особистісної надійності. Теоретичний аналіз проблеми розвитку особистісної надійності підприємців і підвищення їх професіоналізму дозволило обґрунтувати психологічну структуру особистісної надійності фахівців підприємницької діяльності і визначити основні теоретико-методологічні підходи (системності, гуманістичності, діяльності, інтегральної суб'єктності,

детермінізму, компетентності) та принципи (індивідуальності, спільності, співдружності, організації, вибору, балансу цінностей, професійного розвитку), що зумовили добір методів та заходів вивчення компонентів і змісту цієї структури (мал.1).

Змістовна модель особистісної надійності підприємців інтегрує концепти професіоналізму (підприємливість як наскрізна компетентність, професійна роль та функції, загальні здібності до підприємницької діяльності), суб'єктності (рівні світогляду, соціально-економічна активність), особистісної культури (психологічна, комунікативна, інноваційна, правова, організаційна та корпоративна), психофізіологічні, професійні та особистісні якості.

Другий рівень - феноменологічний аналіз особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності як психологічного явища, яке пізнається шляхом опису підприємницької діяльності: нормування особистісної надійності підприємця; диференціація перешкод у професійній праці підприємця; класифікація порушень особистісної надійності підприємницької діяльності; типологія особистісної надійності підприємців.

Результатом вивчення особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності на перших двох рівнях є її функціональний аналіз з точки зору внутрішньої організації й механізмів функціонування (визначення критеріїв і показників оцінки особистісної надійності підприємницької діяльності).

Мал. 1. Змістовна модель розвитку особистісної надійності підприємців.

Третій рівень передбачає генетичний аналіз особистісної надійності підприємців з позиції категорії розвитку: опис змісту, етапів, закономірностей системогенезу особистісної надійності підприємця; розроблення моделі та програми розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

Результатом вивчення особистісної надійності підприємців на третьому рівні виступила розробка моделі розвитку мотиваційного, когнітивного, поведінкового, ціннісно-смыслового, емоційно-вольового компонентів, які впливають на розвиток їх особистісної надійності, що відображає: принципи розвитку особистісної надійності фахівця; змістові компоненти особистісної надійності; професійні функції (ролі); програму розвитку особистісної надійності; форми, методи та засоби розвитку особистісної надійності; моніторинг психологічної ефективності програми з розвитку особистісної надійності; рівні та критерії сформованості особистісної надійності підприємців (показники змістовних компонентів особистісної надійності: ціннісно-смысловий; мотиваційний; поведінковий; емоційно-вольовий; когнітивний). Кожен з перерахованих рівнів аналізу особистісної надійності підприємців має свою специфіку, у той же час вони у тій чи іншій мірі перетинаються між собою, не вичерпуючи один одного. Це дозволяє виявити всю багатоплановість і багатовимірність особистісної надійності підприємців як реального психологічного явища.

Виходячи із цих аспектів, особистісна надійність суб'єктів підприємницької діяльності – це напрям наукового психологічного знання, що дає цілісне уявлення про структуру, функції, детермінанти, закономірності та суттєві зв'язки особистісної надійності підприємця.

Надійність підприємців розглядається як інтегральна якість особистості, що може впливати на професійну активність фахівця незалежно від складних умов праці. Надійність підприємця проявляється у професійній діяльності й формує стійкий стан об'єктивної та суб'єктивної здатності до співпраці та підвищення її ефективності. У структурі психологічної надійності виділяються наступні компоненти: мотиваційні, когнітивні, емоційно-вольові, поведінкові, які впливають на розвиток та реалізацію професійної надійності підприємців. Особистісна надійність лежить в основі формування здібностей ефективно виконувати професійну діяльність у складних умовах трудового процесу.

На думку З.Р. Кісіля [627], накопичені сучасною теорією і практикою психологічної науки теоретичні й емпіричні дослідження можуть слугувати відправним пунктом для використання інтегрального підходу до розробки професіоналізму фахівців підприємницької діяльності. Важливе значення він надає проблемі самоконтролю, самореалізації й надійності підприємців у професійній діяльності.

У системі професійної діяльності особистості висвітлюються проблеми самовизначення, самовідношення та їх адаптаційних можливостей, тому необхідно вивчати проблеми ризику і стилю професійної діяльності фахівців та їх професійне довголіття.

Успішне виконання професійної діяльності підприємцями пов'язане з внутрішнім і зовнішнім професійним потенціалом особистості, який допомагає підприємцям реалізувати себе у складних, нестандартних умовах та екстремальних ситуаціях. Накопичений внутрішній потенціал підприємець використовує для отримання успішного результату у професійній діяльності. Сучасні теоретичні розробки дають можливість виявити головні напрями дослідження проблеми надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

Значним внеском є роботи науковців, які зосереджують увагу на розробці концептуальних підходів до вивчення психології надійності та професіоналізму підприємців. Як зазначає З.Р. Кісіль [627], теоретичну основу психологічних підходів дослідження фахівців у професійній діяльності складають наступні проблеми: - *проблема діяльності*, як цілеспрямованої відкритої системи і людини, як суб'єкта діяльності, що реалізує й розвиває свій професійний потенціал; - *проблема інформаційних і концептуальних підходів*; - *трансформаційна теорія навчання та особливості впливу екстремальних умов*; - *забезпечення професійної надійності людини*; - *вимоги до властивостей людини-професіонала, професійного відбору, тренажерної підготовки і спеціальної реабілітації людей після напруженої й небезпечної професійної діяльності*; - *збереження здоров'я і професійного довголіття*; - *проектування діяльності*. На думку цього автора, виділені проблеми вивчення психології

надійності підприємців у професійній діяльності дозволяють через арсенал визначених положень, категорій, методик та методів отримати спектр результатів досліджень. Він висловлює думку, що провідними методологічними принципами дослідження надійності можуть бути: *техніко-економічна, природничо-наукова, культурно-історична парадигми*, що дозволяють поєднувати гуманістичні цінності з якісно-професійними моделями фахової діяльності особистості. У цих дослідженнях системноутворюючим принципом є професійна спрямованість і особистісна надійність, які є основою формування професійної успішності та розвивають особистий потенціал підприємців.

Цілісне розкриття феномена психологічної надійності підприємців науковці здійснюють з урахуванням як позитивних, так і негативних якостей, що впливають на особистість професіонала. Важливе значення у підвищенні працездатності підприємців має мотивація на успіх у виконанні професійної діяльності. На розвиток надійності підприємця активно впливає його «Я-концепція», що розглядається як система уявлень фахівця про себе, своє ставлення до успіху та невдач у професійній діяльності. Розвиток «Я-концепції» професіонала пов'язаний з формуванням соціально-психологічного самопочуття підприємця, як емоційно-ціннісного ставлення до себе, до діяльності, і це є інтегральною характеристикою збалансованості й гармонійності внутрішнього світу особистості підприємця [617].

Дослідник М.А. Ажажа [628] аналізує основні положення вивчення шляхів корекції особистісних якостей менеджера-професіонала і презентує їх у наступних теоріях: 1) *теорія рис* – обґрунтовує особистісні якості, які необхідні фахівцю для успішної професійної діяльності; 2) *факторний підхід* – передбачає аналіз окремих чинників, які впливають на розвиток професійної надійності різних досліджуваних груп; 3) *ситуаційна теорія* – стверджує, що лідерство є продуктом ситуації групового життя, в яких виокремлюють осіб, що мають перевагу над іншими і керують ними у професійній діяльності. Це формує у лідера стійкий стан, котрий забезпечує об'єктивну і суб'єктивну здатність до співпраці й ефективної діяльності; 4) *парціальна концепція* – передбачає

дослідження й корекцію особистісних способів та методів орієнтації підприємців у соціальному середовищі, спрямовану на зміну поведінки та самооцінки; 5) *системний підхід* – полягає у вивченні досліджуваного феномена як цілісної системи, в якій сукупність окремих компонентів у взаємодії дає змогу виявити нові якості особистості, що забезпечують ефективне функціонування всієї системи; 6) *поведінковий підхід* – означає, що підприємець володіє формами поведінки, необхідними у соціумі та для групи, якою він керує.

Таким чином, сучасні дослідження особистісної надійності підприємців з позиції різних теорій, концепцій та підходів доповнюють систему знань про її психологічні особливості, що дозволяє впливати на її розвиток у підприємця з метою його ефективної професійної діяльності. Наукові пошуки незалежної України, в умовах демократизації суспільства, потребують урахувати зміни в особистості щодо складних військових умов буття та професійної діяльності. Сучасний підприємець повинен не тільки адаптуватися до нової складної суспільної реальності в Україні, але й бути, зокрема, активним, ініціативним та ефективним у своїй професійній діяльності. Теоретичний та практичний досвід науки слугує основою для розробки інтегрального підходу до вивчення особистісної надійності та її розвитку у підприємців [622].

О.В. Кобець, В.І. Лантух [629], вивчаючи професійну діяльність фахівців, зосередив увагу на принципі професіоналізму, який, на його думку, передбачає комплексне вивчення професіонала, його властивостей, професійного стану у фаховій діяльності. Розглядаючи проблему професіоналізму фахівців, він стверджує, що його стан, як професіонала, характеризується внутрішньо й зовнішньо. Характеристика професіоналізму, як системи, описується автором на основі функціонального, морфологічного та емоційного підходів. Професіоналізм, як об'єкт вивчення, викликає інтерес до того, яке місце він посідає серед інших психологічних явищ суб'єкта фахової діяльності. Враховуючи ці підходи, професіоналізм фахівця треба вивчати, починаючи з опису його функцій і критеріїв. Розглядаючи професійні функції фахівців, варто звернути увагу на те, що ці функції вивчаються з урахуванням обов'язків, що

виконує фахівець у професійній діяльності, а також кола тих завдань, які необхідно йому вирішувати. Розроблені автором критерії професіоналізму дозволяють мати уявлення про сутність виконання узагальнених і конкретних функцій об'єкта, що вивчається з процесуального напрямку. Функції професіоналізму спрямовані на якісне перетворення суб'єкта діяльності й орієнтовані на ефективне виконання професійних завдань: - створення таких професійних умов, за яких продуктивність і якість праці будуть знаходитись не нижче нормативного рівня; - збереження нормативно схваленого способу конкретного професійного напрямку на основі індивідуальних якостей; - розвиток надійності професіоналів та спільноти, що є частиною професійного співтовариства, учасником якого є фахівець.

У загальному випадку виконання професійних функцій підприємцем супроводжується отриманням не тільки нормативних результатів підприємницької діяльності, але й певних витрат, які можуть бути як матеріально-економічними, так і соціально-психологічними. Такі підходи потребують вивчення умов розвитку психологічної надійності підприємців для підвищення їхнього професіоналізму та ефективності праці [630].

Інтенсивність психологічного аналізу феномена «надійність» у конкретній галузі соціального буття надає можливості внести своєчасні корективи та покращити етико-емоційний стан у суспільстві. Такі дослідження дають поглиблений аналіз суті та значущості надійності як феномена взаємодії та довіри у суспільстві [631]. Дослідження надійності сприяє систематизації знання про розуміння надійності та її значущості у національному й культурному просторі України. На основі огляду різних теоретичних досліджень та методологічних практик утвердилась думка про те, що надійність є ключовою категорією для конструювання моделей суспільного життя, що потребує її присутності у людських взаєминах як на благо особистості, так і на благо розвитку українського суспільства [632].

Соціально-особистісна надійність є провідним, системотворчим чинником, що окреслює цілі, характер, емоційно-психологічну спрямованість

майбутнього фахівця на процес і результати навчально-професійної діяльності, зумовлює рівень функціонування всієї системи професійної надійності загалом. У соціально-особистісній надійності унаочнено провідні потреби, мотиви, ціннісні установки та спрямованість майбутніх фахівців на професійну діяльність.

У структурі соціально-особистісної надійності відображено такі загальнолюдські якості, як гуманізм, відповідальність, емпатія, почуття обов'язку, прагнення прийти на допомогу, колективізм, товариськість тощо [615].

Аналіз рефлексії надійності підприємців у соціокультурному дискурсі України показав інтерес науковців до цієї проблеми і спробу ввести її у національний науковий дискурс. Науковий аналіз надійності дає змогу залучати цей феномен до раціонального дискурсу ціннісних трансформацій українського суспільства. Особистісна надійність стала предметом наукової дискусії, що дозволило корелювати її з такими практиками як економіка, соціологія, державне управління, психологія у наступному сенсі: - причини її кризи; - потреби її обґрунтування у відповідному українському соціумі; - прогнозування механізмів підвищення рівня надійності суб'єктів економічної діяльності у суспільстві [633].

До переліку найбільш значущих проблем підприємців потрапили такі, як:
- *неефективність психолого-економічної взаємодії; - неефективність організаційно-управлінських засобів; - ціннісно-інституційна деградація важливих сегментів фінансового ринку; - причини глобальної економічної кризи; - зміна логіки функціонування взаємин у боротьбі з корупцією.*

Потреба у вирішенні актуальних питань надійності суб'єктів підприємницької діяльності стає умовою оздоровлення економіки і її здатності консолідувати суспільство у розв'язанні проблем його розвитку. В економічній підприємницькій діяльності надійність розглядається як компонент ціннісної основи раціонального вибору діяльності, прийняття рішень в умовах суперечливої інформації, оптимізації результатів господарювання. Надійність у

підприємницькій діяльності зменшує трансактивні витрати за умов налагодження взаємин контрольно-перевірочної діяльності партнерів і самоконтролю.

Таким чином, особистісна надійність формує відчуття взаємної довіри, що створює ситуацію ефективних взаємин у підприємницькій діяльності [634]. Подолання соціально-економічних негараздів в українському суспільстві не може відбутися без високорозвиненої надійності фахівців господарської діяльності. Відродження надійності у підприємців є запорукою поглиблення демократизації співпраці як норми буття, що позитивно впливає на рівень ділової активності, успішної професійної діяльності, підвищення емоційного самопочуття, покращуючи виробництво і його обсяг. Особливий акцент у сучасних дослідженнях надійності робиться на тому, що вона сприяє соціальній інтеграції та підтримує інновації в економічному розвитку країни. У той же час механізмом збереження надійності вважається відкритий, толерантний, чесний діалог у комунікативній системі суб'єктів підприємницької діяльності. На думку дослідників, надійність фахівців відіграє провідну роль у мінімізації рівня корупції у суспільстві і створює умови для прозорості, відкритості, чесної конкурентоспроможності у розбудові економіки [622].

Проведене дослідження дозволило виділити наступні принципи:

1. *Принцип професійного розвитку особистості.* Він потребує вирішення зовнішніх і внутрішніх протиріч суб'єктів підприємницької діяльності. Ці протиріччя можуть виникати між інтересами і спрямованістю фахівців та їх професійними можливостями. Професійне становлення фахівця потребує збагачення його внутрішніх ресурсів, що пов'язано з перетворенням особистісних якостей, його індивідуального потенціалу. У фаховій діяльності підприємців відбуваються різні моделі професійної свідомості, що допомагає вирішувати складні професійні завдання. На цій підставі розвиток професійної надійності спонукає до підвищення ефективності праці.

2. *Принцип організації.* Показує, що особистість організує свій досвід і свої якості, які мають індивідуальні відмінності та утворюють систему, відмінну

від інших суб'єктів діяльності, а також функціонують у цій системі, долаючи життєві труднощі. Особистісна надійність розширює індивідуальні можливості підприємців в організації професійної діяльності.

3. *Принцип вибору.* Свідчить, що особистість розвивається у напрямі корисному для себе або для соціуму. Для особистості використання одних якостей може бути пріоритетними над іншими, що дає змогу ефективно розвивати свій бізнес. Оскільки професійні стосунки у підприємницькій діяльності не є постійними, то це обумовлює організаційні зміни з формуванням нової системи взаємодії.

4. *Принцип індивідуальності.* Вказує, що кожна людина створює коло своєї професійної діяльності на основі унікальної системи особистісних якостей, що відкриває можливості для активної діяльності у підприємницькій сфері. Проявляючи надійність, кожний підприємець підвищує індивідуальний авторитет серед своїх колег-фахівців.

5. *Принцип спільності.* Підкреслює, що підприємці мають широке коло взаємодії, але спілкуються більше з тими, до яких є професійний або особистісний інтерес та які мають надійний досвід або одну культуру взаємодії.

6. *Принцип співдружності.* Наголошує, що для продуктивної взаємодії у підприємницькій діяльності необхідно, щоб партнери правильно інтерпретували взаємні дії, забезпечуючи позитивний результат. Успішна соціальна взаємодія дає бажаний ефект, коли партнери мають взаємне розуміння та погляди на життя, соціальні прогнози й підтримуються іншими.

7. *Принцип конкуренції.* Презентує те, що у професійній діяльності у підприємців є бажання знайти краще соціальне середовище для збільшення прибутку або кращого вирішення фахових питань. Зіткнення різних поглядів суб'єктів і груп у мікро- і макросередовищі посилює конкуренцію й потребує від підприємців уміння не тільки вистояти, а й підвищити свою конкурентоздатність. На міжособистісному, міжгруповому й мікросоціальному рівнях можуть відбуватися як негативні, так і позитивні наслідки конкуренції.

Найбільш успішні й конкурентостійкі ті фахівці, які мають високорозвинену професійну надійність.

8. *Принцип балансу цінностей.* Означає визнання у суб'єктів різних підходів, гіпотез, протилежних стратегій, особистісних та суспільних цінностей, які пропонуються партнерами або різними групами взаємодії. Такий стан може як розвивати, так і негативно впливати на розвиток підприємницької діяльності, знижувати успіхи та змінювати цінності міжособистісної та соціальної взаємодії. Високорозвинена професійна надійність допомагає підприємцям збалансовувати цінності взаємодії у професійній діяльності.

9. *Принцип пульсації.* Показує, що особистісна система суб'єктів підприємницької діяльності має не тільки постійний розвиток цієї системи, але й періодичних ціннісних її змін. Це обумовлює проявлення особистістю різних своїх станів як глибинних, так і поверхневих, і створює умови приписування певних рис партнерам по взаємодії, підтримку звичних смислових стратегій, зняття суперечностей. Усе це вимагає активно розвивати особистість підприємця й підвищувати його надійність.

10. *Принцип діапазону.* Звертає увагу на те, що підприємці, які мають набір об'єктивних та суб'єктивних якостей, плідно працюють і взаємодіють з такими партнерами, які найбільш надійні. Це дозволяє суб'єкту підприємницької діяльності успішно працювати, розширювати діапазон взаємодії й мати підтримку партнерів.

11. *Інформаційний принцип.* Дозволяє виявити динаміку розвитку підприємства, вибрати найбільш надійних та успішних підприємців, як партнерів, і мати інформацію про загальний стан розвитку підприємницької діяльності у регіоні та суспільстві. Прогнозування надійності, виконання професійних завдань вимагає виділяти основні принципи її побудови. Такий підхід прогнозування надійності для успішної діяльності фахівців дозволяє передбачити тенденції її розвитку й хід процесів у професійній діяльності.

Аналіз існуючих підходів, щодо складання прогнозів, дозволив виділити наступні їхні види: 1) *основні типи:* - *нормативні* (визначення напрямів і

термінів досягнення); - *пошукові* (можливих станів, явищ у майбутньому); 2) *періоди попередження*: - *оперативні*; - *короткострокові*; - *середньострокові*; - *довгострокові*; - *не довгострокові*. Прогнозування успішної професійної діяльності підприємців є найбільш актуальними за довгостроковими прогнозами. Дослідники виділяють наступні *параметри прогнозу*: - *термін попередження* або глибина прогнозу; - *період прогнозу*, що будує ретроспекцію; - *прогнозний горизонт* – це період встановлення точності прогнозу; - *точність прогнозу* – визначається оцінкою довільного інтервалу прогнозу; - *вірогідність прогнозу* – це прогноз у заданому інтервалі; - *надійність прогнозу* – стійкість, статичність прогнозованого явища [635].

При розробці прогнозу надійності професійної діяльності підприємців необхідно отримати інформацію про особливості психологічного складу фахівців через бесіди, спостереження, експертні оцінки. Отримана оцінка часто має описовий характер про особистість, її кваліфікацію, її поведінку. Високий рівень сформованості інтелектуальної діяльності фахівця складається із стійкості таких психологічних характеристик, як повнота та точність інформації, готовність до її оперативного використання. Незважаючи на значну кількість спеціальної інформації, відмічається ускладнення процедури прогнозування професійної надійності особистості, що вимагає всебічного об'єктивного вивчення професійно важливих якостей підприємців.

У ролі важливого компонента професійної надійності виступає емоційно-вольова стійкість, як здатність виконувати професійні завдання в умовах емоційного впливу, шляхом співставлення результатів діяльності. Принципово важливим є положення використання психічних моделей емоційних ситуацій, в основі яких покладені специфічні емоційні чинники, характерні для діяльності підприємців. Важливість прогностики у діяльності підприємців є очевидною, бо складання прогнозів надійності допомагає покращити професійну діяльність фахівців [633].

Таким чином, надійність суб'єктів підприємницької діяльності активізує розвиток як професіоналізму, так і особистісних якостей підприємців.

Відповідно до цього підприємець одночасно є суб'єктом у підприємницькому середовищі і в колективній взаємодії. Як член підприємницького колективу він виступає проектувальником, конструктором, організатором і безпосереднім учасником у взаємодії, а також носієм певної особистісної позиції, що припускає необхідність прояву фахівцем професійної надійності. Як суб'єкт підприємницької діяльності, підприємець повинен володіти відповідними етичними нормами, способами й засобами реалізації професійної надійності. На підставі зазначеного інтерес до структури професійної надійності суб'єктів підприємницької діяльності цілком виправданий та своєчасний.

На етапі трансформаційних процесів сучасного суспільства, актуалізується подальше становлення транскордонного співробітництва з Європейським суспільством і втягування України у світові виробничі ланцюги, що буде підґрунтям до її входження в інтеграційні мега-блоки (зокрема, ЄС), які передбачають виробничу кооперацію і співробітництво в усіх секторах економіки і сферах функціонування людини. Україна зобов'язана виконати структурні реформи, які створять усі умови для рівноважного становлення і комплексного підйому економіки. Ключовим моментом цих структурних реформ є технологічні модернізації інфраструктури і промислового комплексу, де реіндустріалізація здійснюється з допомогою інтенсивної державної інноваторської політичної діяльності, крізь створення державної мережі інноваційних ноу-хау, а саме технопарків, бізнес-інкубаторів, стартап-центрів, центрів технологічного трансферу. Для цього треба створити власну модель технологічного розвитку. Це має відбуватися з упровадженням широкомасштабного запозичення нових технологій, котрі здатні прискорити розвиток сектора послуг, гарантувати скорочення транзакційних втрат, збільшити всезагальну ефективність і дієво долати корупцію у суспільстві.

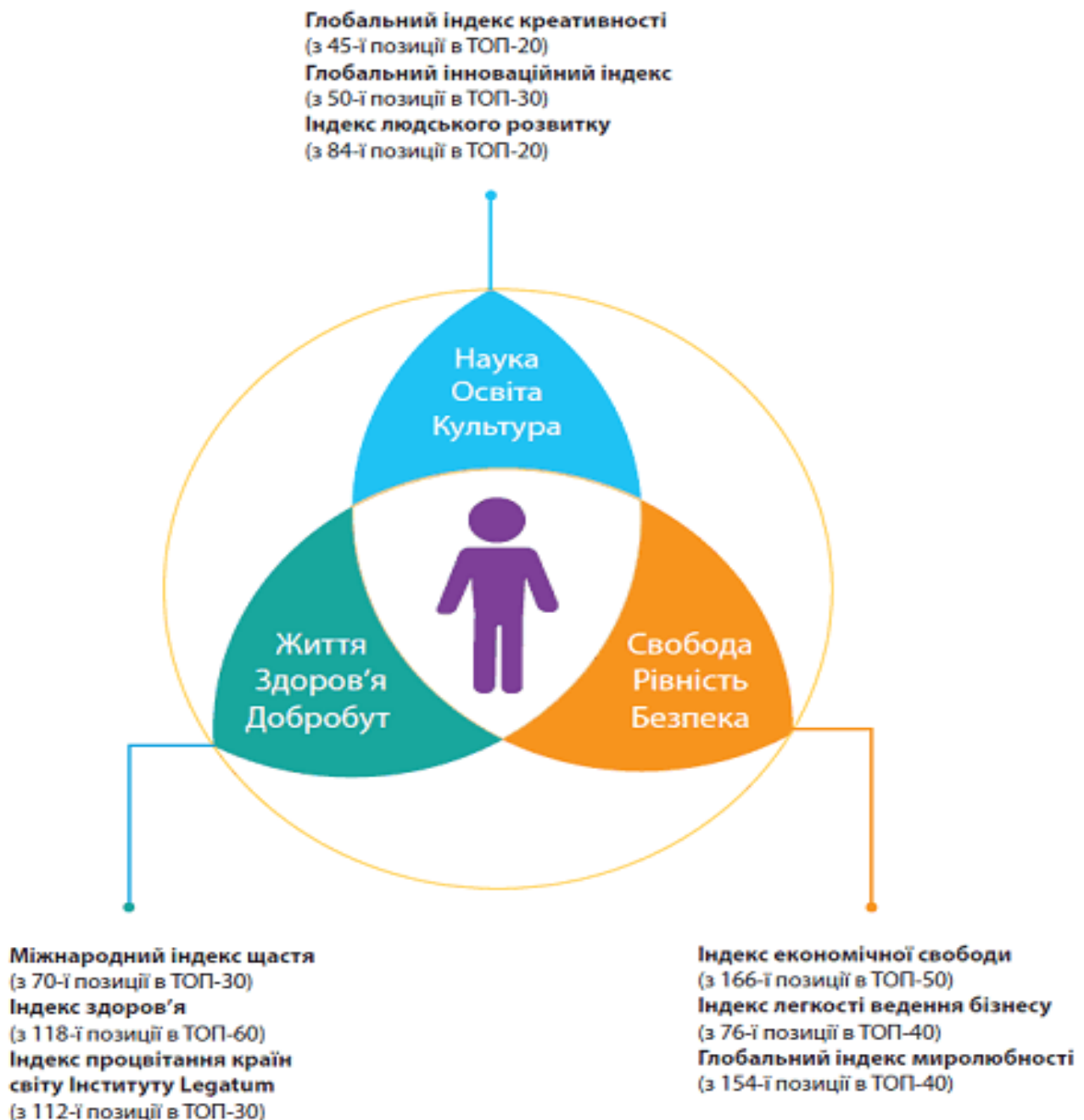
У центрі уваги державної політики має бути людина: забезпечення належних умов (життя, здоров'я, добробуту); розвитку (науки, освіти, культури); гарантування прав і свобод (свобода, рівність, безпека). Використовуючи інструментарій сучасної практики рейтингового оцінювання країн світу,

сформовано систему індексів, які дають змогу здійснити моніторинг прогресу та кількісне оцінювання головних компонентів людиноцентричної моделі розвитку національної економіки (мал..2) [621].

У сучасних умовах держави конкурують одна з одною для залучення креативних людей з інноваційними можливостями підприємця, що з посиленням глобалізації виділяє ймовірність задовольнити більш якісні економічні потреби. Це відображається в Індексі глобальної конкурентоспроможності, в якому інтегральні характеристики отримали наведені вище індекси і показників [636].

Безперечно, особистісні та професійні компетентності, що сприяють всебічній самореалізації підприємця, в умовах глобалізаційних інформаційно-інноваційних тенденцій, формуються загальною і професійною економічною освітою. В умовах усе більш явного прояву хвильового розвитку економіки, особливо при подальшому розвитку підприємництва, як її парадигми, першочергового значення набуває проблема формування особистості сучасного підприємця, виховання у нього якостей ділової людини. Тому актуальним є вирішення проблеми якісної підготовки майбутніх фахівців з підприємницької діяльності, що обумовлює переосмислення та методологічне обґрунтування процесу бізнес-освіти [637, с. 142-143].

Особливо активною та ефективною економічна соціалізація має бути для тих суспільних суб'єктів, які цілеспрямовано орієнтуються на самореалізацію у рамках певних форм підприємницької активності. Одним з фундаментальних структурних елементів такої соціалізації є система освіти, від якісних та кількісних показників якої багато у чому залежить міжнародна конкурентоспроможність економіки України, її внутрішня стабільність, здатність до інноваційного розвитку [637, с.143].

Мал. 2. Система індексів для моніторингу прогресу та оцінки у суспільстві.

Становлення інноваційної економіки України, заснованої на знаннях, вимагає формування відповідного рівня соціально-економічної, громадянської, моральної культури сучасного підприємця та його особистісної надійності [637, с. 154].

У зв'язку з цим розвиток особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності може досягатися різнорівневими заходами, одним з

яких є її забезпечення у процесі професійної підготовки через підвищення якості підприємницької освіти та діяльності, через організацію психологічного супроводу.

Практика свідчить, що значних результатів щодо зміни різних аспектів психологічної структури особистості можна домогтися при цілеспрямованому використанні відомих психологічних технологій (Л.М. Карамушка, [632], М.О. Кононець [622], О.В. Креденцер [638]). При цьому форми використання зазначених технологій можуть бути дуже різними: психологічна допомога, психологічна підтримка, психологічний вплив, психологічний супровід та інші.

Необхідним завданням організаційних та фінансових фахівців з психології вважається пропозиція психічної підтримки підприємцям, що враховує оволодіння ними належних психотехнологій. Пріоритетними напрямками психічної підтримки підприємців вважаються: а) психічна допомога у розв'язанні професійних завдань (створення стилю компанії, проведення тренінгу продажів для підготовки персоналу, підготовка до роботи з «важкими» покупцями тощо); б) психічна допомога роботі персоналу (відбір і оцінка роботи персоналу, складання відповідного соціально-психологічного клімату у колективі тощо); в) передача персональних психолого-управлінських консультацій для підприємців (визначення манери підприємницької роботи, його плюсів і обмежень; розробка програми професійного й особистого вдосконалення; оволодіння способами запобігання і подолання стресу тощо) [638, с. 308-314].

З приводу питання про джерела психічного розвитку людини, у тому числі її надійності, психологами висловлюються різні точки зору: розвиток визначається спадковістю; це результат конвергенції; поєднання внутрішніх задатків із зовнішніми умовами; процес розвитку ототожнюється з процесом навчання (біхевіоризм); джерелом розвитку є соціальний (родовий) досвід, зафіксований не механізмами спадковості, а засобами культури (мова, норми, цінності тощо).

Розвиток психіки людини підкоряється не біологічним законам, а відбувається відповідно до соціальних законів. Роль спадкових чинників при цьому не заперчується, але їм додається функція умов розвитку. Джерелами розвитку особистісної надійності виступають різного роду протиріччя: між потребами особистості й зовнішніми обставинами; між здібностями й формами діяльності; між потребами й можливостями (засобами, способами) їх задоволення; між досягнутим рівнем розвитку знань, навиків, системою мотивів, типами їх зв'язку з довкіллям.

Розглянемо умови розвитку особистісної надійності, реалізація якої дає найбільший ефект його прогресу. Під «умовою» розуміється те, від чого залежить щось інше (обумовлюване); істотний компонент комплексу об'єктів, наявності якого неодмінно витікає існування даного явища. Під умовами розвитку особистісної надійності ми розуміємо сукупність усіх тих явищ, від яких залежить виникнення, існування, функціонування й розвиток даного феномена. Обумовлене - це те, що визначається умовами, перетвореними на чинники. На процес розвитку особистісної надійності впливають багато чинників: соціально-економічні, політичні, правові, культурні, ті, що належать до різних рівнів (мікро-, мезо-, макро-). Причини й умови, які сприяють зниженню особистісної надійності, також існують на всіх рівнях суспільства й виявляються у недоліках політичних, соціально-економічних, етичних, культурних чинників життя суспільства, регіону, місця проживання, сфери спілкування [635, с. 148].

Для того, щоб психологічний супровід розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності був ефективним, його організація повинна спиратися на певні принципи й мати чітко розроблену модель. Обґрунтування методу моделювання наведено у працях І.В. Лантуха [621]. Дослідник стверджує, що моделювання - це вивчення яких-небудь явищ, процесів або систем об'єктів шляхом побудови й вивчення їх моделей.

Метод моделювання у психології - це засіб вивчення психічної реальності за допомогою сконструйованих схем предмета або явища. Модель визначають як

ідеальну або матеріально реалізовану систему, яка відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна заміщати його так, що її вивчення дає нову інформацію про об'єкт. Психологічне моделювання є невід'ємною формою всіх видів психологічної роботи: дослідження, діагностика, консультування, корекція.

Моделювання, як процес, може проводитися в декілька етапів: формування когнітивної моделі об'єкта на основі «картини світу»: особливостей сприйняття, установок, цінностей, інтересів; побудова змістової моделі, що відображає упорядковану інформацію про поведінку об'єкта, його зв'язки із зовнішнім світом, закономірності функціонування, які не вдається виявити при інших способах аналізу; апробація моделі на практиці й постановка завдання щодо подальшого супроводу й дослідження ефекту, проведення експериментів, пошук необхідної інформації та розробка можливих альтернатив і рішень [639, с. 167].

Розроблена модель розвитку особистісної надійності підприємця, що відображає: принципи розвитку особистісної надійності фахівця; змістові компоненти особистісної надійності; професійні функції (ролі); програму розвитку особистісної надійності; форми, методи та засоби розвитку особистісної надійності; моніторинг психологічної ефективності програми з розвитку особистісної надійності; рівні та критерії сформованості особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності (мал.. 3).

Для системного підходу характерний цілісний розгляд особистісної надійності підприємців, установлення взаємодії складових частин або основних компонентів, при чому властивості цілого не зводяться до властивостей частин. Розвиток особистісної надійності детермінований зовнішніми об'єктивними умовами і внутрішніми особистісними чинниками, індивідуальними, психофізіологічними, віковими особливостями, соціально-культурним рівнем особистості.

Мал. 3. Функціональна модель розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності

Модель розвитку особистісної надійності підприємців включає наступні блоки: цільовий, змістово-функціональний, організаційний, результативний, які тісно взаємозв'язані й упорядковані відносно один одного.

Модель розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності була сконструйована на основі розглянутих теоретичних положень, в якій ключові показники надійності виявляються в особистісному розвитку, соціальній взаємодії, професійній діяльності і реалізуються через професійні ролі й види діяльності [640].

При побудові моделі були задіяні наступні наукові принципи:

- інтегральної суб'єктності, згідно з якою дієздатність людини до самоактуалізації має місце бути у висхідній телеологічній можливості у континуумі:

1) умовного суб'єкта (біологічного індивіду, психосоматичного організму), наділеного можливістю рефлексорної опції (суб'єктна дієздатність «передчуваю») на відповідні обставини життя і націленого на головне значення, а саме «вітальність» (здоров'я);

2) моносуб'єкта (власне суб'єкта символічно персональної діяльності), який обумовлює конкретно предметний зміст (пізнання, спілкування, праця) згідно виробленим громадським загальновизнаним стигмам, нормам та культурним еталонам і переважаючим прагматичним цінностям. Адаптивна, нормо-відповідальна енергійність моносуб'єкта гарантується можливістю «треба» - морально-психологічною саморегуляцією з підтримкою усвідомленого прямого обов'язку;

3) полісуб'єкта чи особистості як суб'єкта суспільно розподіленої діяльності, керованої імперативом моральної свідомості – сумлінням або інстанцією «мушу» («варто») і спрямованої на цінність добра для інших;

4) метасуб'єкта як індивідуальності, що репрезентує себе в актах творчої діяльності й унікальних внесках у культуру. Суб'єктна здатність цього рівня втілюється цілепокладанням «буду» («смію») і забезпечує досягнення

індивідуального інноваційного ефекту, оцінюваного за естетичними канонами прекрасного;

5) абсолютного суб'єкта – людини, як носія універсальної духовності з притаманною їй супердиспозицією якості «благо», як результату розуміння смислу існування конкретного у світовому порядку [616];

- екологічності, згідно з яким будь-які психічні процеси повинні формуватися й досліджуватися у природних (екологічних) умовах [621]);

- діяльності, згідно з яким природною умовою розвитку (самоактуалізації) психічних функцій і здібностей людини є навчання через спільну діяльність і спілкування [621];

- гуманістичності, згідно з яким організація взаємодії з іншими людьми, з самим собою й зі світом природи повинні будуватися згідно з принципами гуманістичної психології: визнання унікальності й самоцінності кожної людини [641];

- акмеологічності, який виражається у підвищенні інтересу до себе та інших, сприйнятті себе та інших людей як суб'єктів самоактуалізації їх природного потенціалу до розвитку (і, відповідно, підвищення потреби досягнень), підвищенні довіри до навколишнього світу, а також у принципах проживання, усвідомлення, рефлексії, згідно з якими кожна особа повинна мати можливість проявити власну активність і знайти свій чуттєвий і особистісний досвід переживання і проживання нових психічних станів, а також можливість до його усвідомлення й вербалізації в будь-яких вільних формах [621].

У моделі основними характеристиками надійності є: ціннісно-сміслові, поведінкові, мотиваційні, емоційно-вольові, когнітивні компоненти.

Також, виокремлено професійні ролі підприємців з урахуванням концепції розподілення ролей підприємця в управлінні І. Адізеса, що представлені у вигляді матриці (PAEI) [642]. Вона складається з чотирьох ролей, які в той чи інший момент приміряє на себе кожен бізнесмен: «підприємець» розвиває бізнес і генерує ідеї; «виробник результатів» створює основу, на якій ці ідеї реалізуються; «адміністратор» налагоджує гармонійне функціонування всіх

внутрішніх процесів у компанії; «інтегратор» відповідає за стабільність бізнесу, створюючи систему цінностей, яка мотивує персонал на співпрацю, забезпечує процес командування (team building), він адаптує ідеї керівництва та забезпечує найкраще їх розуміння командою, оперує ресурсами організації. Ми доповнили назви ролей з урахуванням відповідності їх змістовним компонентам особистісної надійності та видам діяльності підприємців, у результаті чого було виокремлено наступні ролі: «новатор-підприємець»; «господарник-виробник результатів»; «керівник-адміністратор»; «лідер-інтегратор».

Ми дотримуємося думки, що підприємницька практика є особливим видом професійної зайнятості. Адже дана діяльність має власний предмет праці, висуває певні психологічні вимоги до суб'єкта діяльності (підприємця), сукупності його компетенцій, має спеціальну професійну освіту тощо. Виходячи з тлумачення підприємництва як самостійної, систематичної, новаторської на власний ризик діяльності з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, яка здійснюється фізичними та юридичними особами у встановленому законодавством порядку з метою самореалізації, отримання прибутку та задоволення потреб суспільства, його сутність розкривається у реалізації основних його функцій, серед яких: продукування нових ідей (інноваційна); упровадження нових форм та методів організації виробництва (управлінська); ефективне використання різних ресурсів з метою отримання прибутку й соціального ефекту (ресурсна, соціальна); економічна, ризикова функція [643, с. 142-147].

Так, перебуваючи у ролі «новатора-підприємця», суб'єкт підприємницької діяльності здійснює інноваційну функцію, яка передбачає здійснення інновацій (нововведень), освоєння нової продукції, нових технологій та нових форм організації виробництва і праці, пошук нових ринків збуту, нових засобів задоволення потреб споживача, перехід від традиційних до нових форм господарювання, які не мають аналогів у господарській діяльності.

З позиції ролі «господарник-виробник результатів» підприємцем забезпечується економічна, ризикова функція (функція ризику), яка полягає у

необхідності прийняття рішень, котрі спрямовані на досягнення успіху, але не гарантують його через невизначеність та мінливість економічної ситуації. Підприємець ризикує не лише власним майном, своєю підприємницькою власністю, вкладеними коштами, а і своєю працею, своїм часом, діловою репутацією.

Роль «керівника-адміністратора» передбачає здійснення підприємцем управлінської функції; прийняття управлінських рішень на всіх стадіях виробничої та збутової діяльності, здійснення організації, планування та контроль виробництва.

Так, перебуваючи у ролі «лідера-інтегратора», підприємець виконує соціальну, ресурсну функцію, яка полягає у тому, що підприємець бере на себе ініціативу поєднання фінансових, виробничих, матеріальних, сировинних, людських, інформаційних, інтелектуальних та інших ресурсів у процесі виробництва товару чи надання послуг, організовує виробництво, розподіляє засоби виробництва і трудову діяльність.

Компоненти моделі виділені по структурі, згідно теорії діяльності. Тому основні блоки відображають зміст процесу діяльності, мету, засоби, методи, результат, при цьому у них розкривається специфіка процесу розвитку особистісної надійності підприємців. Дані положення враховані у моделі видів та змісту професійної діяльності підприємців (табл. 2).

Як бачимо, змістовна модель поліфункціональна. Вона включає у себе наступні компоненти: ціннісно-смислові, поведінкові, мотиваційні, емоційно-вольові, когнітивні та професійні. Вони складають діалектичне ціле, взаємообумовлюючи та взаємодоповнюючи один одне. Це дає можливість цілісного уявлення розвитку особистісної надійності підприємців, вказуючи на те, що це явище складне та багатопланове.

Таблиця 2

Модель видів та змісту професійної діяльності підприємців

	Види та зміст професійної діяльності			
	Інноваційна (творча)	Економічна	Організаторська	Комунікативно- соціальна
Ціннісно-сміслові	Генерування та реалізація нових комерційних ідей, здійснення техніко-економічних, наукових розробок, проектів, що пов'язані з господарським ризиком	Принциповість, моральність у прийнятті професійних рішень, використання етичних методів конкуренції	Відповідальність за рішення, що приймаються, здатність створювати цінність, спираючись на свій попередній досвід і взаємодію з іншими	Гуманне ставлення до людей, суспільства, цінування співпраці з іншими
Поведінкові	Можливість виходу за межі сформованих установок і поведінкових стереотипів, додання бар'єрів, пов'язаних із неоднозначністю, невизначеністю та ризиками	Реалізація правових норм у фінансово-економічній діяльності та вибір демократичної стратегії поведінки	Організаторські здібності, уміння аналізувати і приймати рішення	Досвід володіння навиками взаємодії з людьми, уміння працювати в колективі
Мотиваційні	Мотиваційна готовність до інноваційної поведінки, професійні установки, інтереси, прагнення займатися інноваційною та творчою діяльністю	Відповідальність за правомірність і обґрунтованість діяльності	Готовність будувати свою роботу на основі поточного й перспективного планування	Формування стимулюючого механізму ефективного використання трудових, інформаційних, інтелектуальних ресурсів

Продовження таблиці 2

Емоційно-вольові	Ініціативність, схильність до розумного ризику, сміливість і незалежність у судженнях, оптимізм, високий рівень самооцінки	Самоконтроль, самокорекція відповідно до морально-етичних норм, професійної етики, ідеалів професійної діяльності, здійснення самооцінки економічної поведінки	Твердість і наполегливість при виконанні прийнятих рішень	Самовладання, толерантність у спілкуванні й поведінці, емоційна зрілість
Когнітивні	Моделювання варіантів розвитку подальших подій і способів їх вирішення; швидке прийняття рішень з урахуванням ймовірнісного прогнозу розвитку подій, креативність, керування зміною, інновацією та зростанням	Систематичність економічних, правових знань, сформованість економічного типу мислення, фінансова та економічна грамотність	Володіння знаннями щодо методів ухвалення управлінських рішень	Володіння знаннями з психолого-педагогічних особливостей спілкування та комунікації в підприємницькій управлінській діяльності
Професійна роль (функції)	«новатор-підприємець» (інноваційна)	«господарник-виробник результатів» (економічна, ризикова)	«керівник-адміністратор» (управлінська)	«лідер-інтегратор» (соціальна, ресурсна)

Щодо організаційної моделі розвитку особистісної надійності підприємців, то вона спирається на методи досягнення результатів, принципи підвищення надійності та змістові аспекти надійності. Кожному компоненту особистісної надійності (ціннісно-смісловому, поведінковому, мотиваційному, емоційно-вольовому, когнітивному та професійному) притаманні свої методи, принципи та змістовні аспекти.

Дана модель націлена на розвиток особистісної надійності підприємців, використовуючи методи діагностики (табл. 3).

Таблиця 3

Організаційна модель розвитку особистісної надійності підприємців

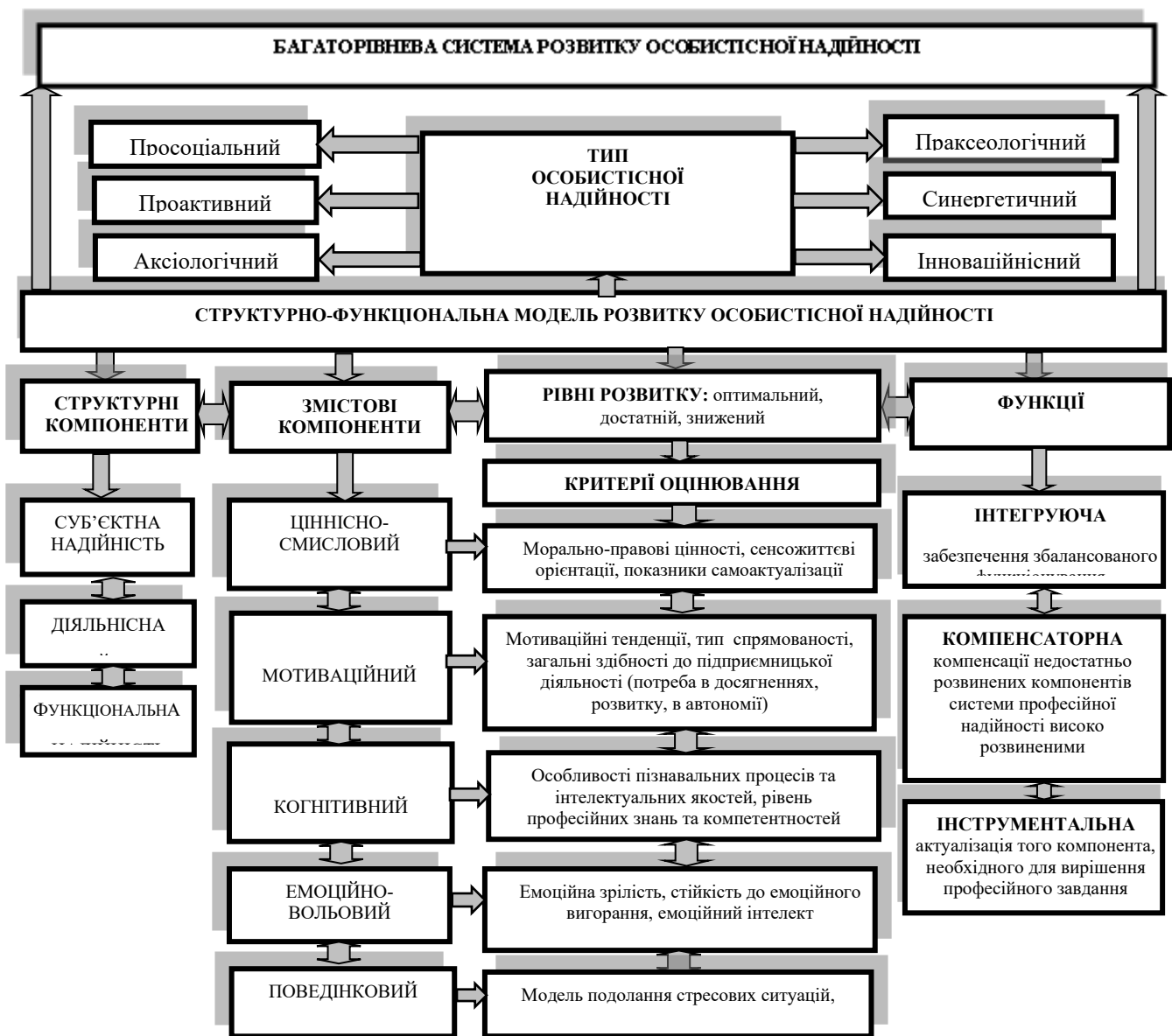
№ п/п	Характеристики надійності	Методи досягнення результатів	Принципи підвищення надійності	Змістові аспекти надійності
1	Ціннісно-смилові	Поєднання індивідуальних методів і методів розвитку особистості в колективі	Єдність методів формування особистісної надійності й технології підготовки фахівця	Усвідомлення соціальної значущості й особистої відповідальності за результати діяльності
2	Поведінкові	Методи ухвалення рішень у підприємницькій діяльності	Ухвалення оптимальних рішень при виконанні функціональних обов'язків	Здатність реалізувати свої знання, уміння, досвід для успішної діяльності
3	Мотиваційні	Методи формування мотивації на досягнення успішної діяльності	Цілеспрямоване формування результатів професійної діяльності при самореалізації	Усвідомлення необхідності постійного вдосконалення підприємницької діяльності
4	Емоційно-вольові	Методи саморегуляції й активізації, доведення результатів до функціонально-універсального вигляду	Регуляція процесів формування емоційно-вольових актів у процесі професійної підготовки	Прагнення й готовність реалізувати свій потенціал, постійне самовдосконалення
5	Когнітивні	Методи надання результатів в образно-наочному й логічному вигляді	Володіння технікою доведення результатів діяльності до завершеності	Наявність знань, умінь, досвіду для успішної й ефективної діяльності

До результативної моделі включено моніторинг психологічної ефективності програми з розвитку особистісної надійності. Вона є своєрідним відстеженням, скануванням процесу вдосконалення й аналізом відповідності результатів меті моделі та потребам практичної діяльності за допомогою використання дослідницьких діагностичних методів спостереження, анкетування, тестування, інтерв'ю, експертної оцінки тощо, які дозволяють

відстежити динаміку якісних змін за рівнями сформованості особистісної надійності: оптимальний; достатній; знижений.

Рівні визначаються за допомогою критеріїв сформованості показників змістових компонентів особистісної надійності: ціннісно-смысловий; мотиваційний; поведінковий; емоційно-вольовий; когнітивний (мал. 4) та їх міри узагальненості й конкретизації на різних рівнях світогляду, розвитку підприємливості та типу надійності: праксеологічний; аксіологічний; просоціальний; проактивний; синергетичний; інноваційнісний.

Системність надійності підприємців визначає можливість відображення її як багаторівневої системи, що складається з трьох структурних компонентів, виділених відповідно до трьох рівнів її вивчення – суб'єктна, діяльнісна та функціональна надійність.

Мал. 4. Багаторівнева модель системи розвитку компонентів особистісної надійності підприємців.

Таким чином, становлення особистісної надійності, як продовження онтологічної характеристики світогляду, філософії і моралі сучасного підприємця, вважається важливою умовою формування відповідальності як світоглядно-ціннісного фундаменту прояву сучасного суб'єкта підприємницької діяльності у соціокультурному просторі суспільства. Отже, спрямованість громадян на оволодіння підприємливістю потребує психологічного супроводу та допомоги у коригуванні суб'єктивних детермінант їх професійної підготовки та розвитку.